

Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca
Facultatea de Litere
Departamentul de limbi și literaturi slave
Specializarea Limba și literatura ucraineană

***25 de ani
de la înființarea specializării
Limba și literatura ucraineană
la Facultatea de Litere –
Universitatea Babeș–Bolyai din Cluj-Napoca***

*** VOLUM ANIVERSAR ***

Editori

Ioan Herbil

Mihaela Herbil

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca

Editura RCR Editorial
București

2025

Referenți științifici:

Prof. univ. dr. habil. **Serhii LUCHKANYN**
Institutul de Filologie a Universității Naționale
„Taras Șevcenko”, Kiev, Ucraina

Conf. univ. dr. **Evelina BALLA**
Universitatea din Nyíregyháza, Ungaria
Universitatea Națională din Ujhorod, Ucraina

Conf. univ. dr. **Dorin-Ioan CHIRA**
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, România

© Autorii, 2025

Redactor: **Ioan HERBIL**

Coperta: **Roxana ARDELEAN**

Tehnoredactare computerizată: **Mihaela HERBIL**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

**25 de ani de la înființarea specializării Limba și literatura ucraineană la
Facultatea de Litere - Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca :
volum aniversar** / ed.: Ioan Herbil și Mihaela Herbil ; cuv. înainte de
Ioan Herbil. - Cluj-Napoca : Casa cărții de știință ; București : R.C.R.
Editorial, 2025

Conține bibliografie
ISBN 978-606-17-2600-4
ISBN 978-606-745-181-8

I. Herbil, Ioan (ed. ; pref.)

II. Herbil, Mihaela (ed.)

811.161.2

378

Lucrare finanțată de
UNIUNEA UCRAINENILOR DIN ROMÂNIA

CUPRINS / ЗМІСТ / CONTENT

<i>Cuvânt de salut din partea Decanului Facultății de Litere, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca</i>	9
<i>Cuvânt de salut din partea Președintelui Uniunii Ucrainenilor din România</i>	13
<i>Cuvânt înainte din partea Directorului Departamentului de limbi și literaturi slave</i>	19

Lingvistică / Мовознавство / Linguistics

Svitlana Shabat-Savka (Cernăuți, Ucraina), <i>Етномаркованість синтаксичної категорії спонукання: українськомовний дискурс</i>	43
Tetiana Kosmeda (Vinnyța, Ucraina), <i>Учення про відфразеологічну деривацію: інноваційні процеси в мовленні сучасних українців</i>	54
Erzsébet Bárány, Vilmos Gazdag (Berehove, Ucraina; Nyíregyháza, Ungaria), <i>Архаїзація запозичень у закарпатських угорських та українських говорах</i>	64
Oksana Mykytyuk (Lviv, Ucraina), <i>Смислове навантаження антропоніма Тарас Шевченко в дискурсивно-текстовому просторі Дмитра Донцова</i>	76
Serhii Vakulenko (Harkiv, Ucraina), <i>Визначення знака Йосипом Кононовичем-Горбацьким (1640) і його присутні переваги супроти новітніх</i>	88
Liudmyla Shytyk (Cerkasy, Ucraina), <i>Мовні моделі приватного епістолярію (на матеріалі «Листів до Олеса Гончара», упорядник М. Степаненко)</i>	107
Ioan Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Sufixe arhaice -aş, -iş, -oş; -cea în antroponimia ucrainenilor maramureşeni</i>	124
Anastasiia Vehesh (Ujhorod, Ucraina), <i>Інформаційно-оцінна характеристика літературно-художніх антропонімів із роману «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко</i>	139
Halyna Hrymashevych (Jytomyr, Ucraina), <i>Функційно-стилістичний потенціал вставних одиниць у романі Вікторії Амеліної «Дім для Дома»</i>	152

Tetiana Hutsuliak (Cernăuți, Ucraina), <i>Лексична дієслівна синоніміка української мови: питоми джерела формування та розвитку</i>	167
Kateryna Karunyk (Harkiv, Ucraina), <i>Правописні переконання Юрія Шевельова</i>	185
Cristina Silaghi (Cluj-Napoca, România), <i>Despre derivarea cu sufixe a substantivelor masculine într-un grai ucrainean din România</i>	201
Andreia Pevse, Katalina Asztalos (Berehove, Ucraina; Nyíregyháza, Ungaria), <i>Неологізми фандомного походження в українській мові як об'єкт мовознавства</i>	210
Vitaliia Papish (Ujhorod, Ucraina), <i>Прагматичний потенціал трансформованих фразеологізмів у художньому дискурсі</i>	221
Inna Horofianiuk (Vinnyța, Ucraina), <i>Етнолінгвістичне портретування традиційних страв подільян: каша</i>	239
Alla Antofiichuk (Cernăuți, Ucraina), <i>Лінгвопрагматичні особливості автобіографічного дискурсу Дмитра Загула</i>	256
Liudmyla Yuldasheva (Kiev, Ucraina), <i>Контраст як стильова домінанта художнього мовлення сучасних українських поетів</i>	270
Nikoletta Holovach (Suceava, România), <i>Румунізми в романі-панорамі Марії Матіос «Букова земля»</i>	282

Cultură și literatură / Культура й література / Culture and Literature

Mariana Lanovyk, Zoriana Lanovyk (Ternopil, Ucraina), <i>Взаємодія жанрів фольклору та літератури як історичний принцип збереження національної ідентичності</i>	295
Volodymyr Antofiichuk (Cernăuți, Ucraina), <i>Молитва як присутність: духовна драма поетичного слова Миколи Корсюка</i>	310
Snizhana Zhygun (Kiev, Ucraina), <i>Жінки зі сходу: жіноча історія часів війни у сучасній українській жіночій літературі</i>	324
Liubov Rasevych (Kamianet-Podilskyi, Ucraina), <i>Поезія в прозі Михайла Коцюбинського: ціннісний і поетикальний аспекти та вплив на сучасну літературу</i>	334
Mihaela Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Nikolai Gogol – la răscruce de identități</i>	349
Lidiia Kovalets (Cernăuți, Ucraina), <i>Поезія на сторінках «Української ластівки» (1933–1940) – «одинокого під Румунією українського часопису для дітей»</i>	358

Ihor Orzhytskyi (Harkiv, Ucraina), <i>Зображення України й українців у літературі Латинської Америки</i>	375
Oksana Tykhovska, Volodymyr Basarab (Ujhorod, Ucraina), <i>Відображення уявлень про час та простір у ритуалах, міфах та повір'ях українців Закарпаття</i>	386
Diana Tetean (Cluj-Napoca, România), <i>Eternitatea clipei sau puterea salvatoare a artei în povestirea Muzicantul a lui Taras Șevcenko</i>	400
Oleksandr Kordonets (Berehove, Ucraina), <i>Психологічний конфлікт між особистим і громадським у великій прозі Івана Франка та Богдана Лепкого з життя інтелігенції: типологічні аспекти</i>	409
Larysa Markuliak (Cernăuți, Ucraina), <i>Поетикальні особливості малої прози Миколи Корсюка</i>	420
Evelina Balla, Inna Kalyta (Nyíregyháza, Ungaria; Ujhorod, Ucraina), <i>Образ Угорщини в сучасній українській жіночій прозі</i>	431
Olesia Nesterenko (Kiev, Ucraina), <i>Популяризація культурної спадщини Києва у форматі лонгрідів</i>	448

***Cultura limbii și dialog intercultural /
Культура мови та міжкультурний діалог /
Language Culture and Intercultural Dialogue***

Halyna Shumytska, Marian Tokar (Ujhorod, Ucraina), <i>Мовна ситуація на Закарпатті (Україна) в часи війни: стан і перспективи державної та мов національних спільнот, зокрема румунської</i>	460
Serhii Luchkanyn (Kiev, Ucraina), <i>Структуралістичні ідеї в українському та румунському теоретичному мовознавстві в XX ст.: діахронно-компаративне дослідження</i>	477
Tetiana Bondarenko (Cerkasy, Ucraina), <i>AI-генеровані зображення для промоції української мови в соціальних мережах</i>	497
Taras Kremin (Kiev, Ucraina), <i>Перші 5 років діяльності першого в Україні Уповноваженого із захисту державної мови: від загроз до викликів</i>	509
Oksana Fedunovych–Shved (Cernăuți, Ucraina), <i>На учту до Лукашевого слова: принципові засади видатного українського тлумача в доборі мовних засобів перекладу</i>	520
Iryna Potapenko (Kiev, Ucraina), <i>Cultural Heritage of the Bulgarians of Ukraine as a Component of Ukrainian culture</i>	535

Judit Bartalis (Cluj-Napoca, România), <i>Profesorul Călina Mare – ecoul clujean al spiritualității Sidoniei Nikorovyci</i>	547
--	-----

Recenzii / Рецензії / Reviews

Lidiia Kovalets (Cernăuți, Ucraina), <i>Про Ольгу Кобилянську – не за підручником</i>	558
Iosif-Cristian Pașcalău (Cluj-Napoca, România), <i>Șapte scriitori care au impus realismul psihologic în literatura ucraineană</i>	561
Mihaela Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Фольклор як художній код прози Михайла Гафії Трайсти</i>	566
Cristina Silaghi (Cluj-Napoca, România), <i>Despre literatura ucraineană a primei jumătăți a secolului al XIX-lea</i>	572
Ioan Herbil (Cluj-Napoca, România), <i>Din dorința arzătoare de „a fi”</i>	576

АРХАЇЗАЦІЯ ЗАПОЗИЧЕНЬ У ЗАКАРПАТСЬКИХ УГОРСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРАХ

Єлизавета Барань

Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, Україна
Ніредьгазький університет, Угорщина
barany.erszebet75@gmail.com

Вільмош Газдаг

Закарпатський угорський інститут
імені Ференца Ракоці ІІ, м. Берегове, Україна
gazdag.vilmos@kmf.org.ua

Анотація. У статті зроблено спробу в загальних рисах розкрити, яким чином простежується процес архайзації взаємних запозичень в закарпатських угорських та українських говорах, а також з'ясувати, в яких тематичних групах лексики частіше зустрічаємо архайзовані запозичені лексеми. Проаналізовано мову творів західноукраїнських письменників, у тому числі закарпатських. Виявлено велику кількість архайзмів. Названо праці дослідників, зокрема Антона Станканиця, Ласло Деже, Василя Ороса, Петра Лизанця, Василя Попа, у яких виявлено і проаналізовано архайзми угорського походження в закарпатських українських говорах, писемних пам'ятках і творах художньої літератури.

Наголошено, що російські та українські архайзми в закарпатських угорських говорах засвоювалися протягом минулих десятиліть. Унаслідок сильного ідеологічного забарвлення більшість із них після розпаду радянського режиму поступово витісняються з активного мовлення та пам'яті мовців. Маємо за мету проаналізувати ті російські та українські запозичення в закарпатських угорських говорах, які тісно пов'язані з політичними та економічними реаліями радянської епохи, і після проголошення незалежності України та старіння й зменшення покоління, що в той час було активним робочим населенням, поступово архайзувалися. У статті наведено приклади з газети «Берегівський вісник», номери якої доступні в електронній базі знань «Арканум» [Arcanum Digitális Tudástár].

Ключові слова: архайзми угорського походження, архайзми українського походження, історизми, закарпатські українські говори, закарпатські угорські говори.

Abstract. Archaisation of Loanwords in Transcarpathian Hungarian and Ukrainian Dialects. The article attempts to outline the process of archaisation of mutual loanwords in the Transcarpathian Hungarian and Ukrainian dialects. It also aims to identify the thematic lexical groups in which archaized borrowed lexemes most frequently occur. The language of works by Western Ukrainian writers, including those from Transcarpathia, is analyzed, revealing a significant number of archaisms. The article cites the research of scholars such as Anton Stankanyets, László Dezső, Vasyl Oros, Petro Lyzanets, and Vasyl Pop, who have identified and analyzed Hungarian-origin archaisms in Transcarpathian Ukrainian dialects, written records, and literary works.

It is emphasized that Russian and Ukrainian archaisms were adopted into Transcarpathian Hungarian dialects over recent decades. Due to their strong ideological connotations, most of these terms have gradually been displaced from active speech and speakers' memory following the collapse of the Soviet regime. The article aims to analyze Russian and Ukrainian loanwords in the Transcarpathian Hungarian dialects that are closely linked to the political and economic realities of the Soviet era. Since Ukraine's independence, and due to the aging and shrinking of the generation that was the active workforce during that period, these loanwords have gradually become archaic. Examples are drawn from the Berehivskyi Visnyk newspaper, issues of which are available in the electronic knowledge base "Arcanum Digitalis Tudástár".

Keywords: archaisms of Hungarian origin, archaisms of Ukrainian origin, historicisms, Transcarpathian Ukrainian dialects, Transcarpathian Hungarian dialects.

Вступ

Мова зазнає постійних змін. Це природнє явище, яке тісно пов'язане з суспільними, економічними, культурними, а іноді й політичними змінами. Певні слова потрапляють до мови, а деякі – зникають. Цей процес забезпечує, щоби мова – попри плин часу – могла виконувати свої функції [детальніше про це дивись: A. Jászó 2007: 49–54; Fazakas 2007: 46–84; Gerstner 2018: 249–250]. Явище змін ми можемо простежити в будь-який період існування мови, адже представники різних поколінь знають інші слова і мовні звороти або ж використовують їх різною мірою. Якщо ж провести дослідження, що охоплює життя кількох генерацій, тоді можна простежити і сам процес мовних змін. У такому разі можна, наприклад, спостерегти, що лексеми, які ще знайомі представникам старшого покоління, для молоді часто вже майже невідомі, і навпаки. Така ситуація спостерігається особливо у тих випадках, коли досліджується використання лексики, тісно пов'язаної з суспільно-політичним життям певної епохи.

У цій статті ми зробили спробу в загальних рисах розкрити, яким чином простежується процес архаїзації взаємних запозичень в закарпатських угорських та українських говорах, а також з'ясувати, в яких тематичних групах лексики частіше зустрічаємо архаїзовані запозичені лексеми.

Поняття архаїзації, її причини, архаїзми

Науковець Єнев Кіш [Kiss 2003: 55] поняття архаїзації розглядає як процес, протилежний неологізації, в ході якого спостерігається звуження сфери та частоти використання певних слів, їх епізодичної втрати чи повного зникнення, коли «процеси поступово перетікають один в інший: уже давно «вимерлі» слова не відділяє глуха стіна від просто застарілих, а їх – від лише трохи застарілих виразів» [Tompa 1972: 169].

Продуктом процесу архаїзації є застарілі слова [Kiss 2003: 55]. У традиційному розумінні «архаїзми – це лексеми, що вийшли з активного вжитку

внаслідок зникнення певних предметів, понять, які вони позначають, або ж зміни мовних традицій» [Bokor 1985: 185]. Іштван Ланштяк розглядає архаїзми як різновид хронолектів і дефініює їх як лексеми, «що позначають річ або поняття, які існують і сьогодні, пов'язані з нашим сучасним світом, є невід'ємною частиною сучасного життя, але сучасні мовці [у конкретному фонетичному чи лексичному варіанті] або взагалі їх не знають [і відповідно тому не використовують], або якщо і знають та використовують, проте надають їм застарілого або архаїчного стилістичного значення» [Lanstyák 2023: 8]. Беручи до уваги викладені вище думки, погоджуємося з позицією Адама Надощді, який вважає, що архаїзм – це відносне поняття, оскільки «архаїчний предмет стає архаїчним не тому, що є давнім, а через те, що є давнішим за звичний, нейтральний, за притаманний для певної епохи» [Nádasdy 2008: 130].

За лінгвістично-стилістичними критеріями архаїзми можна поділити на три категорії: поняттєві, значеннєві та фонетичні [MMNy 1968; Bokor 1985; Heltainé 2008]. Іштван Ланштяк [Lanstyák 2023], розглядаючи застарілі слова, розрізняє поняття «мовних архаїзмів» та «історизмів», і для обох категорій вважає за доцільне виділяти окремі різновиди. Карой Міньо [Minya 2011: 108], прагнучи відобразити безперервність аналізованого явища, пропонує створити своєрідну шкалу архаїзації, де в одному кінці будуть розміщені «старі» архаїзми, що зустрічаються у текстах глибокої давнини або ж у працях на історичну тематику, а в іншому кінці – «свіжі» архаїзми, що утворилися протягом останніх кількох десятиріч.

Гунгаризми, що архаїзувалися в закарпатських українських говорах

У ході дослідження ми проаналізували мову творів західноукраїнських письменників, у тому числі закарпатських, в якій виявили велику кількість архаїзмів. Варто відзначити, що за запропонованою Карой Міньо шкалою, це лексеми, які можна зарахувати до категорії «старі», тобто архаїзми, адже переважно вони були запозичені до 1945 року і часто називають поняття, види занять та посади, притаманні для системи державного управління королівської Угорщини.

Антон Станканинець [1938: 333] у праці «*Мадяризми в українській мові на Закарпатті*» зібрав в околицях Мукачеве 102 лексеми угорського походження, більша частина яких, на думку Д. Костюка [1992: 348–349] в сучасній українській мові вже архаїзувалися.

Мовознавець Ласло Деже [1989: 4–5] стверджує, що аналіз угорських елементів у закарпатських текстах може мати оманливий характер, оскільки у них можуть досить часто траплятися такі слова, які не притаманні для широкого кола мовців. Частину з них використовувала лише інтелігенція, а

інші трапляються у відповідях селян, але й ті вживали їх лише у спілкуванні з чиновниками. Частина перелічених Ласло Деже угорських запозичень перейшла в категорію історизмів або ж архаїзувалися. Наприклад: *běr* < *bér* ‘оплата за (наймитську) роботу’ [51], *bězonšagstvo* < *bizonyíték*, *bizonyosság* ‘доказ(овість)’ [51], *bireš* < a faluközösség által felfogadott béres ‘найманий сільською громадою наймит’ [52], *fjuešpan* < *főispán* [60], *grof(ka)* < *gróf(nő)* [62], *inoš* < *inas*, *szolga* ‘слуга’ [65], *načagoš(ka)* < *nagyságos úr (asszony)* ‘пан(і)’ [75], *povgar* < *polgár*, *tekintélyes paraszt* ‘знатний селянин’ [81], *špan* < *espán*, *uradalmi intéző* ‘жупан’ [86].

Василь Орос, досліджуючи лексику села Вишково Хустського району, встановив, що серед запозичень домінують слова угорського походження. Дослідник поділив зібрані лексичні запозичення на тринадцять категорій за сферою та частотою вживання, а також розкрив їх фонетичні та морфологічні особливості, архаїзацію частини лексем. Окрему увагу мовознавець приділив слов’янським елементам в угорських говорах Вишкова та вплив на них української мови. Василь Орос [1964: 41] наголошує, що окремі запозичення потрапили до закарпатських українських говорів із писемних джерел, наприклад: *пасул’а* < *paszuly* ‘квасоля’, *корчовл’і* < *korcsolya* ‘ковзани’, *тингил’* < *tengely* ‘вісь’, *Мигал’* < *Mihály* ‘Михайло’, *пуйка* < *pulyka* ‘індюк’. За твердженням ученого, частина перерахованих слів була витіснена із загального вжитку, їх замінили російські або українські лексеми.

Свою докторську дисертацію Петро Лизанець присвятив вивченню угорсько-українських міжмовних контактів, зібравши в закарпатських українських говорах методом лінгвістичної географії понад дві тисячі гунгаризмів [Лизанець 1971]. Окремі розділи дисертації побачили світ угорською мовою 1970 року в Ужгороді у формі конспекту лекцій, а 1976 року у будапештському видавництві «Академія» російською мовою була надрукована монографія.

Це видання під назвою «Венгерско-украинские межъязыковые связи. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья» складалося з 10 розділів, які у свою чергу ділилися на численні підрозділи. Четвертий розділ монографії присвячений способам та часу проникнення гунгаризмів в українські говори, а також пропонує їх класифікацію [с. 79–108]. Автор відзначає, що гунгаризми потрапляли в закарпатські українські говори переважно двома шляхами: через усне мовлення та письмову мову. Більшість гунгаризмів належить до першого типу. Усним шляхом вони потрапляли в говори через безпосередні контакти, а також у ході офіційного спілкування: українські селяни контактували з угорськими чиновниками, зверталися до угорських державних інституцій, служили в угорській армії. Дослідник слух-

но звертає увагу, що гунгаризми, які засвоїлися через офіційну сферу, не прижилися в українських говорах і майже всі архаїзувалися. А гунгаризми, що засвоїлися усним шляхом, потрапили в українські говори в різні історичні періоди: частина ще у період ранніх угорсько-українських контактів (починаючи з XII–XIII століття), а інші – вже у пізніші періоди [с. 81–82].

Петро Лизанець доходить висновку: тематична класифікація засвідчує, що угорська мова мала значний вплив на закарпатські українські говори тільки в кількісному плані. Натомість з позиції якості цей вплив був мізерним, оскільки використання гунгаризмів не поширилося на всю українську мовну територію, а також не засвоїлося в літературній мові. У південній частині закарпатських українських говорів вони використовуються як діалектизми, а також архаїзми [с. 108]. Автор зазначає, що після 1945 року, коли Закарпаття було приєднано до Радянського Союзу, більшість гунгаризмів архаїзувалося, їм на зміну прийшли нові слова. Молоде покоління використовує всього 20% гунгаризмів, зафіксованих у словнику. Певні тематичні групи у мовленні молоді повністю відсутні, наприклад, транспорт і транспортні засоби, фінанси, суспільно-політична лексика, школа, освіта, навчальні засоби, військова лексика тощо [Lizanec 1970: 23].

Василь Поп виявив у книзі Федора Потушняка «Честь роду» [1973] такі угорські запозичення і навів їх українські літературні відповідники: *хосен* ‘haszon’ < укр. ‘користь’, *руд* ‘rúd’ < укр. ‘дишель’, *рудина* ‘rúd’ < укр. ‘жердина, товста палиця’, *погарчик* ‘rohár’ < укр. ‘скляночка’, *гаті* ‘gatyá’ < укр. ‘домоткані штани’, *лампаи* ‘lámpás’ < укр. ‘гасовий ліхтар’, *лада* ‘láda’ < укр. ‘низька скриня’, *кочія* ‘kocsi’ < укр. ‘коляска’, *пенге* ‘pengő’ < укр. ‘грошова одиниця хортистської Угорщини’, *філери* ‘fillér’ < укр. ‘угорська дрібна монета’. Зі збірки оповідань Федора Потушняка [1980] Василь Поп наводить українські літературні відповідники тільки архаїзмів угорського походження: *олгоднодь* ‘alhadnagy’ < укр. ‘підпрапорщик, перший офіцерський чин’, *фейгоднодь* ‘főhadnagy’ < укр. ‘поручник’, *биреш* ‘béres’ < укр. ‘батрак’.

Серед проаналізованих і тематично класифікованих нами гунгаризмів ми виявили численну кількість архаїзмів. З-поміж слів, що позначають професії, заняття, посади, військові елементи, фінанси і грошові одиниці, земельні міри, засоби пересування тощо, багато лексем застаріли, створюючи архаїчний прошарок не тільки в мові/діалекті походження, але й у говорах, що їх засвоїли. Як приклад, можемо навести такі лексеми: *адуй* ‘ágyú’ (укр. *гармата*), *бєреш* ‘béres’ (укр. *наймит*), *бирешти* ‘béreskedik’ (укр. *працювати найманим пастухом великої рогатої худоби*), *бєрїв* ‘bíró’ (укр. *сільський староста*), *бїрток* ‘birtok’ (укр. *маєток*), *бóкóр* ‘bokor’ (укр. *кущ*), *борбіль*

‘borbély’ (укр. *перукар*), *буділарош* ‘bugyelláris’ (укр. *гаманець*), *будюгóви* ‘bugyogó’ (укр. *жіночі труси, шаровари*), *гáйтів* ‘erdőkerülő’ (укр. *польовий сторож, лісник*), *гарáдічі* ‘grádics, garádics’ (укр. *приступка*), *гінтý(о)в* ‘hintó’ (укр. *коляска*), *гóнвед* ‘magyar lovasság’ (укр. *угорська кіннота*), *гусáр* ‘huszár’ (укр. *гусар*), *дарáба* ‘tutaj’ < угор. *darab* ‘шматок, скибка’ (укр. *плит*), *ірка* ‘írka’ (укр. *шкільний зошит*), *каштéль, каштіль* ‘kastély’, нім. *kastély* (укр. *палац*), *керитýв* ‘kerülő’ (укр. *польовий сторож, наглядач*), *кінчтарський* ‘kincstári’ (укр. *державний*), *кішáссоня* ‘kisasszony’ (укр. *панна, дівчина*), *лéвенте* ‘vitéz; katonai kiképzésben részt vevő ifjúsági szervezet tagja’ (укр. *лицар*), *нéмеш* ‘nemes’ (укр. *шляхтич*), *олгóднóдь* ‘alhadnagy’ (укр. *молодший лейтенант*), *пéнге* ‘pengő’ (укр. *грошова одиниця хортистської Угорщини*), *пóрост* ‘paraszt’ (укр. *селянин, проста людина*), *солгабсров* ‘szolgabíró’ (укр. *окружний начальник*), *тáлпаш* ‘sorkatona’ (укр. *рядовий солдат*), *танáчoш* ‘tanácsos’ (укр. *радник*), *таплóвка* ‘pénztárca’ (укр. *гаманець*), *ýэш, вýйoш* ‘újjas’ (укр. *піджак із сукна, куртка*), *фейгóднóдь* ‘főhadnagy’ (укр. *старший лейтенант*).

Архаїзми російського та українського походження в закарпатських угорських говорах

Російські та українські архаїзми в закарпатських угорських говорах за-своювалися протягом минулих десятиліть. Унаслідок сильного ідеологічного забарвлення більшість із них після розпаду радянського режиму поступово витісняються з активного мовлення та пам’яті мовців.

У першій третині 1900-х років радянська влада запровадила численні політичні, економічні та суспільні нововведення, які відобразилися і в мові, адже новим явищам необхідно було давати нову назву. Ці новостворені лексеми стали неологізмами епохи, більшість яких пов’язані з політично-ідеологічними та історичними процесами різних періодів в історії Радянського Союзу [Каганов 2012: 267], тобто мають сильний ідеологічний відтінок. Відповідно після переформатування суспільної системи, внаслідок розпаду Радянського Союзу, а також ліквідації колгоспів на початку 2000-х років ці слова поступово виходили з активного вжитку та архаїзувалися, оскільки поняття, які вони позначали, у наш час не використовуються або ж вживаються лише в історичних працях [Калиновска 2008: 36].

Російська мова – як мова міжетнічного спілкування – мала привілейоване становище з політичних, економічних, ідеологічних та військових причин [Csernicskó-Melnyk 2007: 138; Csernicskó 1998a: 145–146; Csernicskó 1998b: 5]. Таким чином, у радянську епоху внаслідок впливу потужного домінування російської мови в мовах союзних республік засвоїлося багато тисяч

власне російських лексем чи таких, які були запозичені через російську мову. Наявність таких слів спостерігається у всіх сферах мововживання [Исаев 2002: 114]. Мовознавець Іштван Ковтюк у кандидатській дисертації, захищеній 1974 року [надрукована 2007: 95–96], запозичення, які засвоїлися в закарпатських угорських говорах після 1945 року, розглядає як окрему категорію (відзначимо, що пізніше Петро Лизанець [1993] ідентифікує такі лексеми як «нові» елементи) і класифікує за такими тематичними групами: 1. Лексика, пов'язана з радянською інституційною системою: *vikonkom* < укр. *виконком* 'végrehajtó bizottság'; 2. Слова зі сфери промисловості та сільського господарства: *holova* < рос. *голова колхоза или совхоза* 'a kollektív gazdaság vezetője'; 3. Офіційно-ділова лексика: *zájáva* < укр. *заява* 'kérvény'; 4. Побутова лексика: *hrecska* < укр. *гречка* 'hajdina'; 5. Слова зі сфери торгівлі: *csájna* < укр. *чайна* 'teázó'; 6. Слова зі сфери освіти: *csodennik* < укр. *щоденник* 'napló'. При цьому важливо зазначити, що частина запозичень після 1945 року є загальновживаними словами без політичного чи ідеологічного забарвлення, які й по сьогодні активно використовуються як у слов'янських (російській та українській) мовах, так і в закарпатських угорських мовних варіантах.

Звичайно, виходячи з назви підрозділу, маємо за мету проаналізувати ті російські та українські запозичення в закарпатських угорських говорах (точніше їх частину), які тісно пов'язані з політичними та економічними реаліями радянської епохи, і відповідно після проголошення незалежності України та старіння й зменшення покоління, що в той час було активним робочим населенням, поступово архаїзувалися. У статті наведено приклади з газети «Берегівський вісник»¹, номери якої доступні в електронній базі знань «Арканум» (Arcanum Digitális Tudástár).

Однією з головних цілей режиму було перевиховання людей, тому майже все населення [в тому числі й дорослі] спрямовувалося в різноманітні школи, на курси тощо, щоби вони засвоїли постулати нової ідеології [Horváth 2013: 39]. За поширення нових ідей відповідала спеціально створена для цього радянським комуністичним режимом мережа установ та організацій. Логічно, що вони отримували нові найменування або ж принаймні назви з оновленим змістом. З-поміж них на найвищому рівні діяло політбюро – вищий виконавчий орган Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу, створений 1919 року. У закарпатських угорських говорах

¹ Часопис виходив на території Берегівського району з 1912 по 2018 рік, а в період 1945–1991 років у дусі радянської ідеології друкувався під назвою «Червоний Прапор» спочатку тричі, потім двічі на тиждень, а в останні роки існування – один раз на тиждень угорською та українськими мовами.

використовувалася лексема *politbüro* (аломорф *politbüro*) (рос. *политбюро* → *политическое бюро*). Наприклад: *A dolgozók hatalmas, lelkesült ünnepléssel fogadták Sztálin elvtárs és a Politbüro többi tagjainak, valamint a kormány tagjainak megjelenését a kormánypáholyban.* [ЧП¹, №1949.07.21./58, ст. 1.]

У поширенні партійної ідеології серйозну роль відігравав і задуманий В. Леніном Всесоюзний ленінський комуністичний союз молоді – *комсомол* (уг. *komszomol*) (рос. *Комсомол* → *Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодёжи*), який мав надавати педагогам ефективну допомогу у всіх сферах навчально-виховної роботи. Наприклад: *A Komszomolnak szép, nagy és mindennél fontosabb feladata van: a szovjet gyermekhad és fiatalság nevelése, vezetése kommunista szellemben, a Lenin és Sztálin elvtársak által örök időkre kijelölt úton.* [ЧП, номер 1946.04.7./28, ст. 1.]

З позиції ідеологічного виховання суттєве значення надавалося лекторським групам, які склалися з керівництва колгоспів та інших представників місцевої інтелігенції. Такі групи формально організовувалися за власною ініціативою, а насправді політично керувалися партійною верхівкою, – укр. *лекторій*, рос. *лекторий* (уг. *lektórium*). Крім поширення комуністичної ідеології, вони ще й мали змагатися між собою. Наприклад: *Berényi elvtárs úgy szervezte meg a falusi lektórium munkáját, hogy rendszeresen tartsanak előadásokat természettudományi, mezőgazdasági és politikai témákról*² [ЧП, номер 1955.09.22./76, ст. 2.]

Визначальну роль у поширенні комуністичних ідей відігравала партія та партійні школи (уг. *politiskolák*) (рос. *политшкола* → *политическая школа*). Важливість політичного виховання в ту добу добре відображає те, що «в Ужгороді станом на 1960-й рік агітатори створили 122 політшколи та 112 теоретичних семінарів, у роботі яких взяли участь 5185 людей, з яких 2222 особи були комуністами» [Bodnár 2015: 170]. Найважливішою метою цих шкіл, крім підвищення загального рівня освіченості, було й якомога ширше засвоєння населенням політичних ідей. Наприклад: *A pártszervezet büroja nagy figyelmet fordít a komzomoltagok eszmei nevelésére és segített a komzomolbizottságnak két újabb politiskola megszervezésében, amelyek vezetésével Morgenthal és Filip elvtársakat, tapasztalt propagandistákat bízták meg.* [ЧП, номер 1952.01.13./5, ст. 2.]

Серед сільського населення поширення політичної інформації покладалося на агітаторів, що організовувалися в колективи. До завдань *агітколективів* (уг. *agitkollektíva*) (рос. *агитколлектив* → *агитационный коллектив*)

¹ Тут і в наступних прикладах далі за текстом: ЧП = Червоний Прапор.

² Наведені приклади подаються за тогочасним правописом та стилістикою.

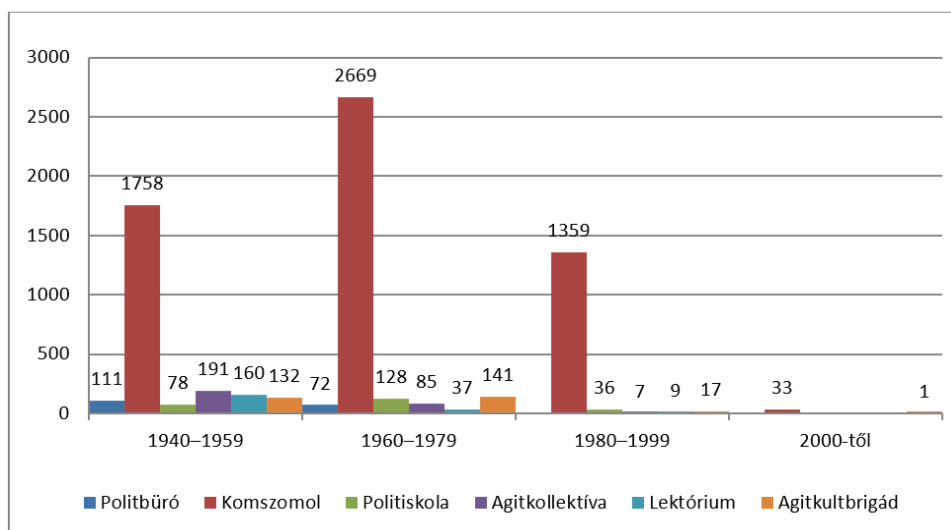
належала популяризація комуністичних ідей та політичних знань серед населення, а також активна культурна робота в середовищі трудящих [Bodnár 2015: 164–165]. Наприклад: *Iskolánk tanítói kivétel nélkül kiveszik részüket a falusi kultúrintézmények és az agitkollektíva munkájából*. [ЧП, номер 1953.03.15./23, ст. 2.]

Одним із інструментів культурної просвіти було створення сільських клубів, будинків культури [Bodnár 2014: 256], а також формування та активна діяльність у різних структурних підрозділах колгоспів та при певних робочих процесах акторських та музикальних гуртів, що виконували різноманітні агітаційні та просвітні завдання, так званих *агиткультбригад* (уг. *agitkultbrigád*) (рос. *агиткультбригада* → *агит-* «агитационный» + *культ-* «культурно-просветительный» + *бригада*). Про створення та роботу таких об'єднань маємо численні згадки в тогочасній пресі: *Munkánk megjavítása érdekében dolgoztuk az aratás idején a pártszervezet által végzendő munka tervét, amelyben előirányoztuk előadások, beszédek, újságfelolvasások tartását, a faliújság és harci lapok rendszeres kibocsátását, az agitkultbrigád fellépését a mezőn*. [ЧП, номер 1954.07.04./53, ст. 2.]

Очевидно, що найважливішим компонентом роботи, яку виконували усі згадані організації, було прагнення формувати безумовну лояльність до партії та системи. Ця діяльність, сховавшись під завісу загального інформування, велася під назвою політінформація (уг. *politinformáció*) (рос. *политинформация* → *политическая информация*). Наприклад: *A pártszervezeteknek állandóan gondoskodniuk kell róla, hogy minden politinformáció újabb ismeretekkel gazdagítsa a hallgatókat, kiszélesítse látókörüket, még jobb, odaadóbb munkára ösztönözze őket*. [ЧП, номер 1971.07.22./86, ст. 1.]

Процес архаїзації розглянутих радянських неологізмів чи не найкраще ілюструє частота їх вживання в газеті «Червоний Прапор», матеріали якої ми використовували для прикладів. Якщо розглянути діаграму №1, то побачимо, що найчастіше ці лексеми вживалися у 1940–1979 роках, у період 1980–1999 знаходимо приклади вживання ще кожного з цих слів, натомість після 2000 року за майже півтора десятиріччя існування тижневика єдиною лексемою, яка один раз використовувалася у тексті, є (уг. *agitkultbrigád*).

Важливо відзначити, що несподівано часте вживання, на відміну від інших, слова *комсомол* пояснюється двома факторами: по-перше, що ця лексема використовувалася і в угорській мові в якості ксенізму, а, по-друге, що радгосп, який функціонував на території села Мужієво, мав назву «Комсомол». Слово *політінформація* в діаграмі не наводиться, оскільки воно в газетних матеріалах використовувалося всього 26 раз.

Діаграма №1: Частота вживання слів у публікаціях газети «Вісник Беревівщини» («Червоний Прапор»)

Ідеологічні та економічні чинники впливали не тільки на будні людей, але й на їх мовлення. У радянську епоху народилася велика кількість нових понять, предметів, робочих процесів, занять тощо, яким необхідно було давати нові назви, що не мали еквівалентів у мовленні нацменшин, у тому числі й закарпатських угорців, а тому засвоювалися у формі безпосередніх запозичень. Значна частина цих лексем є характерними для того часу акронімами, що сьогодні використовуються переважно як радянізми та історизми в історичних та етнографічних наукових текстах.

Література

1. A. Jászó Anna 2007 = A. Jászó Anna, *A nyelv változékonysága és állandósága*. In: A. Jászó Anna [főszerk.], *A magyar nyelv könyve*, Budapest: Trezor Kiadó, 2007, pp. 49–54.
2. Bodnár 2015 = Bodnár, Alexandra, *A szovjet ideológia megjelenési formái Kárpátalja magyarsága körében [1953–1964]*. // *Acta Academiae Beregsasiensis*, XIV évfolyam, Beregszász–Ungvár, 2015, pp. 164–175.
3. Bokor 1985 = Bokor, József, *A szókészleti archaizmusok és neologizmusok kérdéséhez nyugat-dunántúli tájszóanyag alapján*. // *Magyar Nyelvőr*, 109 évf., 2. szám., 1985, pp. 185–190.
4. Csernicskó–Melnik 2007 = Csernicskó, István, Melnyk, Svitlana, *Az ukrajnai kisebbségek és a nyelvi oktatás*. // Orosz Ildikó szerk., *Magyarok a Tisza-forrás környékén. A felső-Tisza-vidéki magyarok anyanyelvi-oktatási helyzete egy kutatás tükrében*, Ungvár: PoliPrint, 2007, pp. 120–148.

5. Csernicskó 1998a = Csernicskó, István, *A magyar nyelv Ukrajnában [Kárpátalján]*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1998.
6. Csernicskó István 1998b = Csernicskó, István, *Az ukrán nyelv Kárpátalján*. // Regio. Kisebbség, politika, társadalom, 9 évf., 1 sz., 1998, pp. 5–48.
7. Dezső László 1989 = Dezső, László, *A XVI–XVIII. századi kárpátukrán nyelvm emlékek magyar jövevényszavai*. Nyelvtudományi Értekezések, 128 sz., Budapest, 1989.
8. Fazakas 2007 = Fazakas, Emese, *Bevezetés a magyar nyelvtörténetbe. Nyelvi változások, a magyar helyesírás és szókincs története*, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, Kolozsvár, 2007.
9. Gerstner 2018 = Gerstner, Károly, *Szókészlettörténet*. // Kiss Jenő, Pusztai Ferenc [szerk.], *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2018, pp. 249–270.
10. Heltainé Nagy 2008 = Nagy, Heltainé, *Erzsébet Archaizmus*. In: Szathmári István [szerk.], *Alakzatlexikon*, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2008, pp. 127–132.
11. Horváth 2013 = Horváth, Attila, *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Médiatudományi Intézet, 2013.
12. Исаев 2002 = Исаев, М.И., *Этнолингвистические проблемы в СССР и на постсоветском пространстве*. // Вопросы языкознания, Российская академия наук, Отделенные литературы и языка, Москва: Наука, 2002, № 6, ноябрь-декабрь, с. 101–117.
13. Каганов 2012 = Каганов, Ю.О., *Радянський мовний дискурс: політико-ідеологічні особливості та протидія*. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012, вип. XXXII, с. 267–272.
14. Калиновска 2008 = Калиновска О.В., *Проблеми лексикографічного опису ідеологічно забарвлених лексичних одиниць*. // Наукові записки. Філологічні науки, Том 85, Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2008, с. 35–39.
15. Kiss Jenő 2003 = Kiss, Jenő, *Általános kérdések*. // Kiss Jenő–Pusztai Ferenc [szerk.], *Magyar nyelvtörténet*, Budapest: Osiris Kiadó, 2003.
16. Костюк 1992 = Костюк, Д., *Питання іноземних запозичень у закарпатських та інших говорах на сторінках журналу «Рідна мова»*. // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича, Ужгород, 1992, с. 348–349.
17. Кótyuk 2007 = Ковтюк И., *Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре*. Под редакцией и с предисловием А. Золтана., Ниредьхаза, 2007.
18. Lanstyák István 2023: Lanstyák, István, *A magyar nyelvi változások kronolektális háttere*. Pozsony: Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke, Szenci Molnár Albert Egyesület, 2023.
19. Lizanec 1993 = Lizanec, Petro, *Ukrán valamint orosz elemek a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban. Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó, pp. 50–56.
20. Lizanec 1970 = Lizanec, Petro, *Magyar–ukrán nyelvi kapcsolatok [A kárpáton túli ukrán nyelvjárások anyagai alapján]*, Egyetemi jegyzet. Uzshorod: USZSZK Felső- és Szakközépoktatásügyi Minisztériuma, Uzshorodi Állami Egyetem, 229 p.
21. Лизанец 1971 = Лизанец, П.Н., *Украинско-венгерские языковые контакты [мадьяризм в украинском языке]*: автореферат дис. [...] доктора филол. наук., Львов, 1971.

22. Лизанец 1976 = Лизанец, П.Н., *Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпаття. Венгерско-украинские межъязыковые связи*, Будапешт: Издательство Академии наук Венгрии, 1976.
23. Minya 2011 = Minya, Károly, *Változó szókincsünk. A neologizmusok több szempontú vizsgálata. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 118, Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2011.
24. MMNy 1968 = Bencédy, József, Fábián Pál, Rácz Endre, Velcsov Mártonné, *A mai magyar nyelv*, Budapest: Tankönyvkiadó, 1968.
25. Nádasdy 2008 = Nádasdy, Ádám, *Prédikál és szónokol*, Budapest: Magvető, 2008.
26. Oros 1964 = Орос, В.І., *До питання українсько-угорських мовних контактів*. In: *Тези доповідей та повідомлення міжвузівської конференції з питань теорії та методики викладання іноземних мов* [грудень 1964], Ужгород, 1964, с. 40–43.
27. Потушняк 1973 = Потушняк, Федір, *Чесць роду*, Ужгород: Видавництво Карпати, 1973.
28. Потушняк 1980 = Потушняк, Федір, *Твори: роман, оповідання, поезії в прозі*, Ред. Л. Г. Кореневич; худ. В.В. Кортювич, Київ: Дніпро, 1980.
29. Станканинець 1938 = Станканинець, А., *Мадяризми в українській мові на Закарпатті*. // *Рідна мова*, VI, 7–8, Варшава, 1938, с. 333–338.
30. Tompa 1972 = Tompa, József, *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972.